

Міхєєва О.К.
кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка соціологічної лабораторії
кафедри соціології управління ДонДУУ

Серпень 2008 р.

Система партійної політики в Україні

Вступ

1) джерельна база дослідження

Джерелами для написання даної статті були наукові публікації з означеної тематики, дані соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України («Омнібус» (2007 р.) та соціологічний моніторинг «Українське суспільство 1992-2006»), соціологічне опитування «Львів-Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей й ієрархій суспільних лояльностей» 1994, 1999, 2004, що проводилося Інститутом історичних досліджень, кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка, Інституту соціальних досліджень Мічиганського університету та за участю Донецького відділення соціологічної асоціації України), сері експертних інтерв'ю з низкою партійних функціонерів.

2) коротка історія становлення багатопартійності в Україні

Історія формування сучасної партійної системи України бере початок у процесах ще за часів перебудови. Підґрунтям для становлення багатопартійності були, з одного боку, легалізовані монополісти – інтегровані в радянську систему партії та організації – передусім КПРС та комсомол (їх роль була вагомою через наявність у їх членів досвіду партійної роботи – до речі, цей момент був досить важливим навіть для перших західних фондів, переважно релігійного спрямування, які при наданні грантів на навчання враховували момент членства у будь-яких політичних чи громадянських радянських організаціях у якості ознаки соціальної активності людини), та з іншого – переслідувані системою представники дисидентських кіл – передусім релігійного, правозахисного та національного спрямування.

Специфікою процесу становлення багатопартійності в Радянському Союзі часів перебудови, а згодом і в незалежній Україні було те, що багатопартійність формувалася в умовах паралізованого громадянського суспільства, відсутності у громадян радянської держави політичного досвіду, здатності висловлювати та відстоювати свою позицію. Можливо цим, в першу чергу, було зумовлене те, що становлення багатопартійності підштовхувалося «згори» більш інтенсивно, ніж формувалося як ініціатива «знизу». Не менш важливим моментом становлення багатопартійності є вкрай короткий період її формування. Фактично, історія української багатопартійності вкладається у п'ять років [1]. На початковому етапі відбулася поляризація правого та лівого крила політичного спектру, що не в останню чергу було зумовлене розгортанням економічної, соціальної та політичної кризи в країні.

Вочевидь цим і зумовлюється характер перших політичних сил, згодом партій, що з'являються на території тоді ще Української Радянської Соціалістичної Республіки у 1988-1989 рр. як певна альтернатива монополізму КПРС. У рамках перебудовних процесів в межах КПРС виокремлюється демократичне крило, орієнтоване на ревізію комуністичних цінностей та критичне переосмислення досвіду соціалістичного будівництва, та з «Народного руху України за перебудову» (розгортання якого було ініційоване Спілкою письменників України, що виголосили свою позицію через

друкований орган «Літературна газета») й діячів Українсько-Гельсинської спілки (УГС) виростає спочатку політичне об'єднання без фіксованого членства, а згодом і політична партія - Народний Рух України (НРУ). Якщо на початковому етапі обидві сили демонстрували свою готовність активно сприяти перебудовним процесам, то згодом, в діяльності НРУ на перше місце виходить національне питання, зокрема здобуття незалежності для України.

На фоні активного протистояння головних двох акторів політичної та партійної боротьби, в Україні з 1989 р. по серпневі події 1991 р. відбувається створення початкової багатопартійності, яка характеризувалася появою невеликих за кількісним складом 20 політичних партій. Як вже зазначалося вище, радянське та пострадянське суспільство в умовах розпаду СРСР та становлення незалежних держав, в умовах кардинальних змін у економічній сфері, зміни політичних пріоритетів тощо, переживало докорінні зміни у соціальній структурі. За таких умов новоствореним політичним партіям було доволі складно виражати інтереси певної соціальної групи. Тож здебільшого вони ставали партіями «для себе», та більшість з них у своїх програмних документах уникали чіткого визначення того, інтереси якої соціальної верстви чи класу вони готові захищати.

Фактично з цього моменту, з розгортання цього незвичного для радянського контексту політичного протистояння, плюралізму думок та позицій, починається процес формування української багатопартійності. На початок 1990-х років в Україні налічувалося вже більше 20 політичних партій, а на кінець 1990-х їх кількість перебільшила 100, у 2000-ні коливається від 120 до 150 (коливання залежать від строків виборів).

Однак варто відзначити, що ця політична активність, попри означену вище її специфіку, відіграла значну роль у становленні громадянської активності, набутті громадянами політичного досвіду. За умов політичного розмаїття громадяни були змушені вчитися розбиратися у політичних ідеологіях та розрізняти між собою політичні партії. Також, приміром, вона спровокувала виникнення у суспільстві різноманітних громадських рухів та об'єднань, які несли в собі значний громадський потенціал та певною мірою виконували функції соціальної критики щодо, як на їх погляд, занадто серйозної політичної діяльності головних політичних акторів часів перебудови та початкового періоду незалежності України, здатних у класичних революційних традиціях битися «до останньої краплі крові». Виникнення таких рухів та об'єднань було характерним практично для країн усього, так званого, «соціалістичного табору» (особливо помітною була «Помаранчева альтернатива», що діяла в Польщі за часів Солідарності; такі самі дії, які можна кваліфікувати як політичний хепенінг, ставали невід'ємною частиною міського життя і у великих містах Радянського Союзу). Не оминула така діяльність і український політичний простір. Досить цікавими були дії та гасла угруповання «Фіолетових» (найбільш популярні гасла – «Майбутнє або фіолетове, або ніяке» та «Фіолетові прийдуть – деякі підуть», при цьому хто такі «деякі» і куди вони підуть – оставалося загадкою, але викликало у пересічного громадянина величезну кількість асоціацій в залежності від політичних настроїв та симпатій). Однак безсумнівними лідерами були діячі організації «Лучи Чучхе» (за корейським висловом, що означає «опора на власні сили»), які провели чималу діяльність з абсурдизації політичних баталій між «комуністами» та «рухівцями», боротьба між якими в умовах перебудови набувала подекуди нецивілізованих форм. Вони неодноразово супроводжували політичні акції як одних, так і інших, відволікаючи їх однією своєю присутністю (за звичай із працями К.Маркса, В.І.Леніна, І.В.Сталіна та ритуальною «кімченірхою» – квіткою для покладень біля пам'ятників) від основних завдань; проголошували 5-хвилинну голодовку з перервою на обід тощо. Попри всю зовнішню абсурдність подібних дій мусимо визнати їх чималий соціальний потенціал. Подібні сили виконували функції соціальної критики по відношенню до офіційних політичних акторів, сприяли прискоренню трансформаційних процесів в країні, змінюючи свідомість людей, роблячи її більш гнучкою та здатною

сприймати та бачити незвичне, нестандартне [2]. До того ж такі угруповання були й непоганою базою для відпрацювання, знову ж таки, навичок політичної та партійної діяльності (на думку політолога Д.Видріна в цьому полягає певний порятунок і перевага сучасного українського політикуму, який має «щеплення» абсурду завдяки участі чи хоча б причетності до участі у «Лучах чучхе») та ставали простором народження громадянського суспільства.

Цей початковий період лібералізації українського суспільства фактично створив у українському суспільстві умови для поступового становлення спочатку багатопартійності (цей період тривав приблизно до 1994 р.) та згодом – переходу від багатопартійності до багатопартійної політичної системи (1994-1998 рр.) [3], яка в силу цілого кола специфічних рис українських партій, може бути віднесеною скоріше до атомістичної моделі за типологією партійних систем Дж. Сарторі. На даному етапі спостерігалося стрімке зростання кількості політичних партій, жодна з яких не мала за собою суттєвого соціального підґрунтя. Доволі швидко ставало очевидним, що більшість партійних статутів та програм, незважаючи на розмаїття презентованих позицій, в цілому збігаються. Переважна більшість партій вибудовували лінію поведінки скоріше не з ідеологічних настанов, задекларованих програмних документах, а з суто прагматичних міркувань. Що в цілому призводило до розпорошування електорату між окремими недостатньо впливовими силами, що нездані були презентувати окрему соціальну групу чи прошарок. Останнє є суттєвим моментом з точки зору розуміння специфіки електоральної поведінки мешканців України.

Для будь-якої партії є важливим виокремити «свій» електорат. Однак в сучасній Україні це досить складно зробити на основі майнової диференціації, виокремлення певних соціальних верств. Тому українські партії вдалися до розподілу електорату іншого типу – за територіальною (соціокультурною) ознакою. Більшість виборів, що проходили в Україні, зафіксували наявність такого розподілу та виявили основні тенденції – на Заході України традиційно вищою є підтримка партій національного та національно-демократичного спрямування, Схід та Південь демонструють підтримку лівих сил, в центральній частині України електорат схиляється порівну як до тих, так і до інших сил [4].

Ставка на територіальний розподіл електорату особливо проявила себе під час президентської кампанії 2004 р., яка не стала в цьому відношенні виключенням, навпаки продемонструвала результативність використання саме регіонального поділу населення. За статистикою виборів «...В.Янукович був найбільш популярним на територіях, де раніше максимальні показники отримували ліві радикали, а В.Ющенко – на територіях, на яких традиційно голосують за консервативних правих» [5].

По суті, в сучасній українській політичній сфері представлені партії наступних типів: партії авангардного типу, яких характеризує надмірна заідеологізованість, схильність до крайніх оцінок, певна категоричність суджень та висловів; кадрові партії (в українському випадку це партії, що спираються на фінансову підтримку бізнесу, або злиті з ним, та захищають, виражають чи лобіюють інтереси елітних груп чи кланів; при цьому в Україні вони набувають гібридного вигляду, оскільки можуть бути багаточисельними за рахунок залучення у свої лави значної кількості людей, які згодом практично ніяк не проявляють себе як члени партії і, тим більше, не впливають на її діяльність); а також ціла низка окремих, невеличких за чисельністю партій, що були створені «під лідера» - для задоволення його амбіцій чи інтелектуальних потреб.

Президентська кампанія 2004 р. та кампанії виборів до Верховної Ради України (2006, 2007 рр.) продемонстрували суттєві зміни у партійній системі. За оцінками Юрія Якименка, директора політико-правових програм Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, «в першу чергу слід відзначити масштабну ротацію серед політичних сил, які добилися найбільших політичних симпатій громадян. Частина партій, утворених на початку та в середині 1990-х років, значно знизилася свій

вплив на політичній арені і зберегла присутність у Верховній Раді переважно завдяки „символічному потенціалу” (наприклад, КПУ та НРУ). Інша частина (наприклад, СДПУ(о), НДП, ВО „Громада”) взагалі поступилися місцем серед лідерів іншим політичним силам. Водночас у 2002 – 2007 роках в партійній системі поступово сформувалася нова група лідерів, до якої нині входять три провідні політичні сили – Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко і блок „Наша Україна – Народна самооборона”. Інші політичні сили, представлені у Верховній Раді або здатні змагатися за місце в ній (КПУ, Блок В. Литвина, СПУ, ПСПУ) за рівнем підтримки не можуть конкурувати з трійкою лідерів» [6].

Завдяки переходу до пропорційної системи виборчого процесу (що застосовувалася під час виборів до Верховної Ради у 2006 та 2007 рр.), в Україні утворюються умови для формування партій парламентського типу. Хоча суперечки як в середині цих груп, так і між ними не дозволяють говорити про успішність процесу створення парламентських партій в Україні, і тим більше про завершення цього процесу. Означені суперечки, перманентні конфлікти та взаємозвинувачення, демонстративна емоційність замість раціональності та прагматичності, призводять до зниження інтересу та довіри народу до партій та їх лідерів, а зрештою і нівелюють саму систему багатопартійності. Так, за даними соціологічного моніторингу «Українське суспільство 1992-2006» дедалі більше громадян України визнають, що країні не потрібна багатопартійна система. При тому, що відсоток тих, хто утруднився відповісти на це питання, протягом 1992-2006 рр. залишався відносно стабільним, помітною стала динаміка зміни ставлення до цього питання. Якщо у 1994 р. 36,1% опитаних вважали, що Україні потрібна багатопартійність, а 29,8% - що ні, то у 2006 р. тільки 22,2% виявили себе у якості прихильників багатопартійності, а 46% - висловилися проти неї [7]. За даними опитування «Омнібус» у 2007 р. 27,7% опитаних висловилися за багатопартійність в Україні, 39,7% - проти, тож бачимо, що загальна тенденція зберігається і надалі [8]. Очевидно, що неприйняття викликає не сама багатопартійність, а її український варіант, що свідчить про необхідність реформування партійної системи з метою подолання розриву з населенням та наближення її до тих, чий інтереси вона декларативно захищає.

Оцінка системи партійної політики в Україні за запропонованими критеріями

Загальний критерій: насправді змагальницька система партійної політики, що ефективно представляє широкий спектр суспільних інтересів та сприяє врахуванню різних інтересів.

Підкритерії:

а) Немає бар'єрів до формування партій та змагання;

Сучасна Україна, хоча і в короткий термін, але подолала відтинок часу, який можна визначити періодом становлення багатопартійності. Природно, що на початковому етапі, в умовах становлення багатопартійної системи, виникало чимало проблемних ситуацій, що в цілому є слідством неусталеної системи, або системи, що переживає період становлення.

Суто бюрократичні та політичні бар'єри до формування партій та змагальницької системи партійної політики за сучасних умов значно послабилися. Втім залишаються досить суттєві економічні, інституційні та соціокультурні стримуючі чинники, що посилюються недостатнім досвідом протидії тенденціям до монополізації та корпоративізації влади.

Міжнародні проекти у сфері розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні загалом сприяли обмеженню авторитарних тенденцій у сфер партійно-політичного життя.

Процес створення нових та функціонування вже існуючих партій отримав законодавче оформлення. Конституція надала право на свободу об'єднання у політичні партії та громадянські організації для здійснення захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

В сучасних умовах процес створення, функціонування та контролю за діяльністю політичних партій віддзеркалені у наступних законодавчих актах: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III «Про політичні партії в Україні» (з цілою низкою змін та доповнень, внесених Законами України від 27 листопада 2003 р. № 1349-IV, від 6 липня 2005 р. № 2748-IV, від 25 березня 2004 р. № 1665-IV, від 19 грудня 2006 р. № 489-V; Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2001 р. № 840 «Про реалізацію статей 9, 11 Закону України «Про політичні партії в Україні»; Наказ Міністерства юстиції України від 3 липня 2001 р. № 556/7 «Про затвердження форм реєстрів політичних партій, обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії»; Наказ Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2004 р. № 119/5 «Про затвердження форми Списку підписів громадян України, зібраних на підтримку рішення про створення політичної партії»; Наказ Міністерства юстиції України від 4 квітня 2005 р. № 26/5 «Про затвердження форм заяв про реєстрацію політичної партії та її структурного утворення, форми відомостей про склад керівних органів політичної партії»; Наказ Міністерства юстиції України від 2 серпня 2005 р. № 82/2 «Про затвердження форм книги обліку первинних осередків політичних партій легалізованих шляхом письмового повідомлення про утворення, та заяви про легалізацію первинного осередку політичної партії шляхом письмового повідомлення про утворення» [9].

В Законі «Про політичні партії України» наголошується на тому, що політичні партії мусять мати всеукраїнський статус та представляти всю Україну, враховуючи її етнонаціональне, мовне, культурно-історичне, економічне розмаїття тощо. Також політичні партії є рівними перед законом, що означає, що «органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям у провадженні їх діяльності. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється» [10].

Однак мусимо звернути увагу на те, що в Україні і досі невизначеним залишається статус опозиційних партій, немає чітко зафіксованих домовленостей про межі участі їх та можливі посади в комітетах ВР чи органах влади, не визначено порядок отримання партіями статусу опозиційних. Це, певною мірою, обмежує їх політичні можливості.

Перехід до пропорційної виборчої системи відчутно підвищив статус політичних партій, зробивши їх фактично основними акторами та конкурентами виборчого процесу. Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 1 жовтня 2005 р. ще раз на законодавчому рівні підтверджено політичний плюралізм та багатопартійність. Політичні партії отримали широкий спектр можливостей щодо впливу та контролю за виборчим процесом у межах законних дій: вони мають можливість сприяти уточненню списків виборців; делегувати своїх членів до складу виборчої комісії; висувати кандидатів в депутати; проводити передвиборчу агітацію; забезпечувати офіційне спостереження за процесом виборів та підрахунком результатів; контролювати та встановлювати результати виборів народних депутатів України.

Регулюють взаємодію партій між собою та іншими інституціями та громадянським суспільством також закони та нормативно-правові акти - «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про комітети Верховної Ради України», «Про Кабінет Міністрів України», про Державний бюджет України на відповідний рік, постанова Верховної Ради України від 16 березня 2006 р. № 3547 «Про Регламент Верховної Ради України» тощо.

Тож, в цілому, Закони України створюють необхідне правове поле для вільного виникнення та функціонування партій, для легального розвитку справжньої багатопартійності в Україні. Однак, попри сформованість правового поля, мусимо визнати наявність цілого кола проблем, які звужують можливості формування партій та справжньої змагальницької системи, яка б працювала в певному сенсі як фільтр, який дозволяє, крізь призму народного волевиявлення, відібрати найбільше адекватні сучасному стану партії, що виражають інтереси більшості населення із збереженням прав меншості у майбутньому представити суспільству свій проект, який у перспективі міг би мати соціальну та політичну перспективи.

б) Внутрішні партійні процеси забезпечують відкритий доступ до інформації та чесність у висуненні кандидатів на посади та виборі лідерів;

Те, що сьогодні відбувається всередині українських партій, викликає посилену увагу як з боку науковців, так і з боку пересічних громадян. Конкуренція між основними політичними гравцями, перманентне підтримування конфлікту між ними, а також специфіка функціонування політичного ринку в Україні, на якій наголошувалося вище, призводять до намагання втаємничити партією свою «внутрішню кухню».

На думку українського політолога В. Карасьова, «в Україні немає справжніх партій, які формувалися знизу на базі робітничих рухів або аристократичних еліт. В Україні є лише партії-кліки, які добре описувала Барбара Гедес в книзі «Дилема політика» на прикладі Латинської Америки. Партії-кліки – це структурований доступ до влади. Потрапив у список партії – будеш у владі. Тебе влаштують. Але це не партії, які відображають волю людей, соціальні інтереси. Відображаються інтереси або бізнесу, або самих політиків. В Україні виникла колонізація партій економічними гравцями. Виникла подвійна закритість списків: по-перше, в списку не можна поміняти людину, а, по-друге, списки формуються в закритому режимі, партійними лідерами та спонсорами на основі політичної доцільності. Формуються протистояння: проти Луценко ставлять Шуфрича, проти Тимошенко – іншу пасіонарну жінку Богословську. Формування партійних списків перетворюється на рекрутування, а самі партії – на рекрутингові агентства в політиці. Це не партії, а якісь ялинки з гірляндами, де члени партії як святкові шарики – просто висять і нічого не вирішують» [11].

При цьому таке втаємничення може простиратися навіть на членів самої ж партії – як, наприклад, за даними інтерв'ю з одним з учасників передвиборчого з'їзду Партії Регіонів у 2007 р., таємницею був остаточний список кандидатів в депутати, з яким члени партії не були ознайомлені напередодні виборів і якій на з'їзді партії роздали лише учасникам, що сиділи на перших рядах. Тобто, більша частина аудиторії була змушена голосувати за список, якого не бачила.

Така ситуація часто викликає обурення як пересічних громадян, так і самих членів партії, які так само виявляються відстороненими від формування партійних списків. При цьому така тенденція спостерігається на всіх рівнях обрання депутатів – від місцевих до депутатів Верховної Ради:

«Під час виборів в органи місцевого самоврядування жителі Тернопільщини не будуть знати імена тих людей, за яких вони, ймовірно що проголосують. Підтвердженням цієї думки є декілька аргументів, перший з яких - це сама процедура формування виборчих списків на партійних конференціях. Насамперед дивує кількісний склад делегатів конференції. Якщо після помаранчевої революції провладні партії на своїх міських чи обласних конференціях збирали по 300-500, а то й іноді до 800 делегатів, то під час формування виборчих списків такої пишності уже не було помітно. 100-120 делегатів - це мабуть максимум, на який спромігся блок "Наша Україна". Хоча під час деяких конференцій ситуація була навіть близькою до парадоксу - 65 делегатів формують виборчий список, який складається з шестидесяти чоловік, чи 120 делегатів формують

список з 120 чоловік. Тобто самі себе обираємо, проблема тільки в тому, щоб розподілити місця у списку. Причина такої скромності у кількості делегатів є дуже проста - чим менше народу, тим менше обурених і невдоволених.

Сценарій конференцій такий - лідер партії чи блоку зачитує першу п'ятірку виборчого списку і дає характеристику кожному з її учасників. Вже до десятого місця зачитуються тільки прізвища та імена, а далі тільки прізвища, та й то з якомога більшою швидкістю, щоб не можна було ні запам'ятати, ні записати. Далі іде майже одностайне голосування, яке свідчить про єдність у рядах партії чи блоку. Тобто, конференції у більшості випадків стали лише формальністю, насправді усе вирішувалося ще заздалегідь до їх проведення» [12].

Досвід виборів 2006 р., що відбувався на пропорційній основі, особливо показав специфіку формування партійних списків кандидатів в депутати. Серйозній критиці були піддані списки майже всіх політичних партій за потрапляння в них на «прохідні місця» родичів впливових діячів партії, близьких до партійних функціонерів людей – охоронців, водіїв, секретарок тощо, за демонстрацію енергетичних чи інших бізнес-потужностей (тобто включення в списки представників бізнес-еліти) тощо.

Політичний аудит, проведений Аналітичним центром «Академією» з цього приводу у 2006 р., надав загальну та доволі показову картину щодо партійних списків: «За даними експертів і незалежних спостерігачів, списки практично всіх суб'єктів виборів-2006 формувалися кулуарно, без участі їх партійного активу, і на рівні штабів і обмежених груп інтересів. При цьому, прохідні місця у списках конкретних рейтингових політичних сил (блоків) продавалися особам, які раніше вже перебували у різних політичних організаціях і не проявляли прихильності до ідеології тих сил, яких вони сьогодні представляють на виборах-2006. А отже, малоімовірним є те, що саме такі особи в разі отримання депутатського мандату залишатимуться у лавах цих партій (блоків) і працюватимуть над реалізацією їх передвиборчих програм. І насамперед тому, що такі особи ставляться до владного мандату, не як до відповідальності перед тими, хто їм делегував владу, а як до товару, який купується-продається і служить інструментом примноження особистого капіталу» [13].

Шквал критики, з яким зіштовхнулися різні політичні сили у 2006 р., змусив їх підкоректувати списки у наступному 2007 р. Так, за оцінками Бі-Бі-Сі списку Партії Регіонів, остання позбулася персон з сервісу, за невеликими виключеннями: «Минув рік, і у списку “регіоналів” на дострокових виборах з політичних дебютантів в очі кидається лише 102-й номер списку – Іван Мирний, керівник охорони головного акціонера “РосУкрЕнерго” Дмитра Фірташа. Оглядачі відзначають, що цього разі Партія Регіонів намагалася уникнути проведення до парламенту персоналу, надавши перевагу так званим “новим старим обличчям” – зокрема, у першу десятку списку увійшла лідерка “Віче” Інна Богословська та соціал-демократ об'єднаний Нестор Шуфрич» [14].

Але ситуація і надалі залишається доволі складною, що породжує в політичній сфері багаточисельні дискусії з приводу того, як саме необхідно реформувати існуючу систему партійного представництва в парламенті, включаючи і частину формування партійних списків кандидатів в депутати. Як підкреслює О.Кошель: «Сьогодні трапляються такі випадки, коли лідери політичних сил не можуть дати чіткої відповіді, звідки взявся той чи інший кандидат у їх виборчому списку. Слід змінити внутрішні правила формування виборчих списків, щоб вони не залежали виключно від партійних лідерів, а формувались рішенням партійної більшості, і щоб спонсори не мали настільки вагомого впливу» [15].

Тож варто говорити про необхідність таких змін, які б призвели до зламу системи номенклатурно-партійних висувань за ініціативою лідера партії та його найближчого оточення, оскільки така система веде до формування парламенту з людей, що звітні лише перед лідером партії, і в меншому ступені – перед партією в цілому, не кажучи вже про

суспільство чи будь-яку суспільну групу, на вираження інтересів якої претендує дана політична сила.

в) Система внутрішнього партійного правління є прозорою та заохочує участь громадян;

Внутрішні партійні процеси у всіх без винятку партійних структурах розвиваються досить мляво, дещо поживляються лише у період виборчих перегонів, у процесі формування та затвердження передвиборчих списків кандидатів в депутати від партії, у період засвоєння коштів виборчих фондів і формування депутатського корпусу рад тощо.

Відкритий доступ до інформації та чесність у висуненні кандидатів на посаду та вибори лідерів партійних структур обмежуються колом об'єктивних та суб'єктивних обставин, що призводить до майже поголовного перетворення регіональних та загальнонаціональних партійних еліт у достатньо замкнені та закриті корпорації.

Система внутрішнього партійного правління жодної з українських партій на сьогодні не випрацювала механізму відбору та висунання політичних лідерів. Здебільшого підбор кадрів ведеться на основі персональних зв'язків, коли команда набирається з найближчого оточення лідера.

Система внутрішнього партійного правління формально визначається політичними статутами і нібито заохочує участь громадськості у вирішенні питань внутрішньопартійного і громадсько-політичного життя. Але, на жаль, навіть керівні партійні кадри слабо з цими документами ознайомлені. На повноцінну організаційну і партійно-просвітницьку роботу, як правило, не вистачає ані матеріально-фінансових, ані інформаційних та кадрових ресурсів. Інколи виникає враження, що ця, вкрай важлива ділянка будівництва засад громадянського суспільства більш цікава міжнародним організаціям та дослідникам, ніж вітчизняним політичним лідерам.

В цілому, ми можемо спостерігати в Україні послаблення партійної ідентифікації та підвищення ролі короткострокових факторів (як то імідж кандидата) виборчого процесу. За опитуванням 2007 р. 87,2% опитаних не належать до жодної з громадських політичних організацій та рухів, а 79,9% взагалі не приймали участі як у конвенційних, так і у позаконвенційних формах політичної діяльності (до речі, значна більшість тих, хто все ж таки брав участь у будь-яких громадсько-політичних заходах – 12,1% від усіх опитаних – обмежилися такою формою діяльності, як переконування близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів [16]. За умов, коли українським респондентам надається можливість охарактеризувати мотиви свого вибору, то вони здебільшого сконцентровані на особі лідера (а, точніше, його іміджі) і лише в незначній мірі на програмі партії чи блоку чи майбутньому політичному курсі [17].

На думку російської дослідниці С.Н.Пшизової, спостереження якої з приводу розвитку політичного ринку в Росії можуть бути слушними і для України, концентрація уваги виборців передусім на іміджах кандидатів не в останню чергу пов'язана з процесами маркетинга, комерціалізації та професіоналізації політичної діяльності. Якщо раніше існування масових партій забезпечувалося регулярною сплатою членських внесків, то за умов закріплення ринкових стосунків в політичній сфері це стає неможливим. З ростом кількості партій зменшується реальна кількість їх членів, більш дорогими стають політичні послуги. За таких умов рядові члени партії мають все менше можливостей впливати на політичний курс партії, разом з тим стрімко зростає роль «бізнесменів» від політики, здатних знайти фінансування та вигідно «продати» свій політичний імідж. Вони ж стають і привабливим об'єктом для інвестицій, завдяки отриманому через ЗМІ доступу до широкої аудиторії та можливості впливати на суспільну думку [18].

До того ж оцінюючи громадянську активність стосовно партійного будівництва та діяльності, мусимо визнати певну специфіку сучасного політичного простору України. Політичні партії здебільшого позиціоновані не стосовно соціальних груп, а скоріше

використовують територіальні та соціокультурні поділи України, «контролюючи» певну територію. Це стає можливим лише за умов культивування моделі «свої»-«чужі». Акцент на роз'єднувачих моментах, підтримування у суспільстві перманентного конфлікту (за опитуванням 2007 р. 62,1% респондентів оцінили політичну ситуацію в країні як напружену та 30,1% - як критичну та вибухонебезпечну) [19], серія політичних скандалів тощо, призвели до певного дистанціювання між населенням держави та владою.

г) **Виборчі кампанії забезпечують достатньо інформації, щоб полегшити інформований вибір;**

Виборчі кампанії дійсно почали забезпечувати громадськість достатньою кількістю інформації, яка полегшує інформований та більш-менш усвідомлений вибір. Разом з тим, посилюються різнобічні можливості маніпулювання суспільною думкою. Крім того, значна частина експертного співтовариства констатує зниження якості громадсько-політичної аналітики у вітчизняних ЗМІ, що об'єктивно відбивається і на інформаційному супроводженні виборчих кампаній.

Щодо презентації партійної інформації через ЗМІ, то тут ситуації ускладнюється тим, що в Україні досі існує проблема з незалежними засобами масової інформації. Більшість їх надходять до медіа-холдінгів впливових українських бізнесменів, за сумісництвом – політиків та активних діячів партій. Однак, на думку Н.Костенко, ситуація корегується за рахунок того, що пересічний українець теоретично має можливість відстежувати інформацію по різних інформаційних джерелах (різних друкованих виданнях, теленовинах, радіоповідомленнях тощо) та потім збирати її до купи як «puzzles» – тож ми маємо справу якщо не з дійсним плюралізмом думок, то хоч б з механістичним плюралізмом [20]. Але варто зауважити, що реально пересічна людина не має ані часу, ані мотиву до такої аналітичної діяльності.

д) **Фінансування партій та виборчих кампаній регулюється, що забезпечує достатній рівень чесності у змаганні та створює упевненість у чесності системи;**

Фінансування партій та виборчих кампаній регулюється законодавством і разом з розвитком політичної конкуренції в партійному середовищі забезпечує порівняно більший рівень чесності у змаганні ніж 5-10 років тому. Впевненість громадян у чесності системи також певною мірою зросла, однак сумніви залишаються. Рівень недовіри громадян до всіх без винятку вітчизняних державних та політичних інститутів, в тому числі і до інституту виборів, можна оцінити як стабільно критичний.

Показовою залишається ситуація фінансування діяльності політичних партій. В тій частині, що стосується фінансування виборчих кампаній, законодавство більш-менш виконується. В тій частині, що стосується фінансування діяльності партій в парламенті, яка не пов'язана із виборами, дія закону постійно призупиняється, а отже, прозорості як не було, так і немає. Партійні фонди продовжують формуватися переважно «тіньовими» шляхами. За оцінками експертів (усне інтерв'ю), означене «тіньове» фінансування стабільно складає 40-50% партійних коштів (а, наприклад, в Польщі, вдалося зробити «видимим» 90% фінансування політичних партій).

Непрозорість фінансування призводить до використання моменту «західного фінансування» політичними акторами у якості інформації на рівні «компромату» (Прикладом цього може бути серія газетних публікацій-компроматів, звинувачень на адресу різних партій у продажі самих себе та країни, творення термінів «грантодавці» та «грантоїди» тощо). Неоднозначне ставлення населення України до зростання західного впливу дозволяє використовувати інформацію про зв'язок політичних кампаній із західним або російським фінансуванням відповідними політичними силами як ще один аргумент проти суперника у передвиборчій кампанії.

Для впливу на суспільну думку використовується і питання фінансування партій бізнесовими колами, що дозволяє звинувачувати партії у лобюванні інтересів певних олігархічних груп.

е) Електоральна система призводить до результатів, що адекватно відображають розподіл підтримки різних партій;

Електоральна система, що запроваджена в Україні з 2006 р., більшою мірою призводить до адекватного розподілу депутатських мандатів у парламенті, обласних, районних, міських радах між прихильниками тих чи інших політичних партій. Змішана система виборів до парламенту і чиста мажоритарна система місцевих виборів надавали набагато більше важелів впливу на депутатів президентській та виконавчій владі, ніж виборцям. Разом з тим законодавче введення імперативного мандату для депутатів місцевих рад і закритий характер партійних списків викликають чимало питань у суспільстві, певною мірою стримуючи можливість ефективного відображення широкого спектру суспільних інтересів та сприяння врахування інтересів різних верств населення і груп виборців.

Проведення виборів на пропорційній основі (чергових, у 2006 р., та позачергових у 2007 р.) виявило цілий ряд моментів, які є важливими з точки зору розуміння того, що відбувається у політичній та, зокрема, партійній сфері сучасної України.

Як вже зазначалося вище, ми спостерігаємо виокремлення провідних політичних сил - Партії регіонів, Блоку Юлії Тимошенко і блоку „Наша Україна – Народна самооборона”. Таке виокремлення партій-лідерів призводить до неспроможності більш дрібних партій «самостійно конкурувати з ними як „третя сила” [21]. В результаті вони змушені або приєднуватися до лідерів – так, наприклад під час виборів 2006 р. у один блок об’єдналися Наша Україна, Народна самооборона, Народний Рух України, УНП і КУН; до БЮТу увійшли ПРП і СДПУ; в списках Партії регіонів з’явилися представники Трудової і Республіканської партій, Партії «Віче», СДПУ (о), або зосереджуватися на виробленні ефективної стратегії самозбереження» Така ситуація підштовхує середні і дрібні партії до злиття з лідерами виборчої кампанії. Саме внаслідок такої тенденції і завдяки наполегливим зусиллям Секретаріату Президента у мега-блок об’єдналися «Наша Україна», «Народна самооборона», НРУ, УНП і КУН. У БЮТ влилися ПРП і СДПУ. До виборчого списку Партії регіонів увійшли представники Трудової і Республіканської партій, СДПУ(о), Партії «Віче» і т.д. При цьому, з огляду на такі «злиття», «об’єднання», включення до списків, можна стверджувати, що ідеологічний чинник явно поступається місцем прагматизму та бажанню зберегти свої місце на політичній сцені» [22].

І надалі, навіть ця трійка лідерів, не має під собою чітко визначеної соціальної групи чи класу, інтереси яких би вона захищала. Здебільшого означені сили продовжують робити ставку на регіональний електорат, позиціонують себе з певною територією, що в Україні набагато легше зробити, оскільки регіональні ідентичності виявляються більш стійкими та визначеними, ніж соціальні [23]. Це призводить до того, що партії сконцентровані передусім на політичній боротьбі зі своїми конкурентами на ринку влади, ніж орієнтовані на захист інтересів населення; не схильні до чіткого формулювання своїх політичних програм та визначення цільових груп, на захист інтересів яких має бути націлена діяльність партії. Почасті причиною того є тривале застосування мажоритарної та змішаної систем при формуванні українського парламенту – така система не сприяла подальшому структуруванню парламенту за партійним принципом. Змішаний тип виборчої системи був зумовлений перехідним станом суспільства, для якого «вибір типу виборчої системи є складною дилемою – повноцінне представництво чи структурований парламент. Зважаючи на високий рівень поляризації позицій політичних сил, ці завдання є здебільшого взаємовиключними» [24].

Обидві системи – і мажоритарна, і пропорційна – мають свої недоліки та переваги, однак є цілком результативними. Їх результативність напряму залежить від їх адекватності стану політичного розвитку суспільства. Застосування в Україні мажоритарної та змішаної систем продемонстрували цілу низку серйозних мінусів, серед яких основними були можливості для маніпуляцій на рівні відносно невеликих територіальних одиниць, зловживання, використання адміністративного ресурсу, підкуп виборців тощо, що поставило під сумнів прозорість та чесність цих виборів. Також, результатом таких виборів ставав досить непередбачуваний парламент, в якому депутати-мажоритарники схильні були виявляти не стільки ідеологічну позицію, скільки прагматичну, та частіше за «партійців» переходили з фракції до фракції [25]. За таких умов під сумнів ставилася можливість створення парламентської більшості.

Мусимо визнати, що і внаслідок проведення виборів на пропорційній основі не відбулося структурування парламенту за партійним принципом. Скоріше – монополізація політики декількома політичними силами, що суттєво звужує можливості молодих політичних сил репрезентувати себе в політичній сфері, стати рівноправними учасниками партійних змагань.

Не менш очевидними стали і інші недоліки пропорційної системи: «нестабільність у діяльності уряду й парламенту через постійне протистояння багатьох політичних сил; відсутність реальних зв'язків депутатів зі своїми виборцями і як наслідок – масові випадки нехтування правами й інтересами громадян; серйозну залежність парламентарів від їх політичних партій (блоків) та суб'єктивної волі їх керівників; монополізацію політичної системи декількома найбільшими політичними силами; обмеження умов для розвитку молодих політичних сил, які здатні продукувати нові ідеї, погляди й стратегії» [26]. Тож пропорційна система в Україні теж не сприяла формуванню відкритої конкуренції та прозорості системи виборів. Натомість вона породила новий вид політичного заробітку – продаж місць у списку. Також, депутатам від партії часто буває необхідно нагадувати, що вони мусять виражати та обстоювати в парламенті інтереси людей, а не партії.

Означені вище моменти, з одного боку, звужують можливості невеликих та молодих політичних сил якісно представити суспільству свої політичні проекти. Їх неконкурентоспроможність обумовлена нерівним доступом до матеріальних, владних чи інформаційних ресурсів (останнє почасти можна було б вирішити за рахунок розміщення інформації про партію чи громадську організацію у мережі Інтернет, завдяки якій відбулася певна демократизація інформаційного поля та створені можливості для широкого оприлюднення інформації про невеликі групи, однак рівень користування Інтернетом в Україні ще не дозволяє повноцінно використовувати цей канал інформації, особливо поза межами великих міст). Не сприяє їх конкурентоспроможності і територіальний поділ електорату – невеликі партії змушені приєднуватися до лідерів, розчинятися в їх середовищі, оскільки побудова передвиборчих кампаній за ідеологічним сценарієм на фоні територіального поділу, є завідома програшною.

Хоча в цілому, попри вказані моменти, загальна ж тенденція до більш адекватного відображення за результатами виборів підтримки різних політичних партій в Україні простежується достатньо виразно.

ж) Усі учасники погоджуються із чесністю та легітимністю процесів партійної політики.

Чесність та легітимність процесів партійної політики, як і чесність та легітимність української публічної влади взагалі залишається достатньо умовною, про що виразно свідчать рейтинги довіри до владних інститутів, які відслідковуються авторитетними соціологічними службами близько 15 років.

Найбільш авторитетні та впливові політичні партії, що мають представництво у парламенті, менш схильні ставити під сумнів легітимність та чесність партійної політики, ніж ті, що не подолали відповідного 3% бар'єру.

Втім останні внаслідок об'єктивної втрати вказаних впливів, як правило, досить швидко маргіналізуються в українському політикумі і не мають відповідних можливостей впливу на громадську свідомість широких верств населення.

Загалом же, внаслідок особливостей, пануючих в українському суспільстві політичної та правової культури проблематика чинності і легітимності вітчизняного політичного процесу залишається і ще довго залишатиметься достатньо актуальною.

Українська політична система належить до європейсько-континентального типу, який характеризується поляризацією думок, намаганням політичної сили, що прийшла до влади, розгромити своїх опонентів, переписати наново історію тощо. За таких умов у суспільстві немає і не може бути одностайного погодження з чесністю та легітимністю процесів партійної політики.

Однак варто зауважити, що останнім часом виборчий процес в Україні певною мірою реабілітувався в очах як експертів, науковців, так виборців. Завдяки наявності механізму з'ясування того, наскільки результати виборів відповідають реальному волевиявленню виборців (це практика екзит-полів та соціологічних досліджень; аналіз заяв спостерігачів від різних політичних сил та організацій; виявлення відхилень та аномалій у статистиці виборів тощо) створюються умови щодо збільшення рівня довіри з боку різних акторів політичної діяльності до результатів виборів.

Так, більшість політичних сил та організацій визнала достовірність підсумків голосування-2007 (звернення кількох об'єднань до Верховного Суду після розгляду було відхилено; воно багато в чому мало тактичний характер – затягування часу). Результати опитувань провідних соціологічних служб загалом збіглися з офіційними підсумками виборів.

Список посилань:

1. Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / П.П.Панченко, М.Р.Плющ, Л.А.Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997. – С. 253.
2. Міхеєва О.К. Політичний хепенінг як різновид політичної девіації // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170-річчя філософського факультету КНУ ім. Т.Г.Шевченка). Матеріали міжнародної наукової конференції “Людина-Світ-Культура” (20-21 квітня 2004 р., Київ). – К.: Центр навчальної літератури, 2004. - С.841-843.
3. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Ю. Бойко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. — Чернівці, 2005. — 20 с. — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dissert.com.ua/contents/17634.html>
4. Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004 – 2007 роках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83&c=2033>
5. Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Дис. канд. політичних наук / Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2005. С. 14.
6. Якименко Ю. Вказ.публікація...
7. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 437.
8. База даних дослідження «Громадська думка в Україні-2007» Інституту соціології НАН України, Центру соціальних та політичних досліджень «СОЦІС».

9. Сайт Міністерства Юстиції України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/11728>
10. Тимохін М.Г. Правові засади діяльності політичних партій в Україні та їх впливу на здійснення державного управління. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2007-1/txts/07tmgdpp.htm>
11. Карасев В. Виступ на конгресі політологів України: про взаємозв'язки академічної та практичної політології. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igls.com.ua/analytics/2158/>
12. Солтис Василь, Виборці Тернопільщини будуть обирати kota у мішку (Дискусія «Журнал Ї») - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/articles/3163.html>
13. Моніторинг. Влада. АЦ «Академія» розпочав політичний аудит ключових положень передвиборчих програм, заяв, досягнутих результатів та партійних списків найбільш рейтингових суб'єктів виборів-2006. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.org.ua/index.php?p_id=48&id=622
14. BBCUkrainian.com. Регіони: лібералізація партійних списків. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2007/08/070821_spysky_makarchuk_sp.shtml
15. Кошель О. Основні проблеми партій у внутрішніх механізмах роботи - експерт - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news07.join.com.ua/?p=10968>
16. База даних дослідження «Громадська думка в Україні-2007» Інституту соціології НАН України, Центру соціальних та політичних досліджень «СОЦІС».
17. Михеєва О. Не все так просто з тими українцями... // Отечественные записки. – 2007. - №1. – С.104-105.
18. Пшизова С.Н. «Традиционные» демократические институты и российская практика финансирования политического рынка // Куда идет Россия? Формальные институты и реальные практики / Под общ.ред. Т.И.Заславской. – М.: МВШСЭН, 2002. – С.36.; Пшизова С.Н. Финансирование политического рынка: теоретические аспекты политических проблем // Полис. – 2002. - № 2. – С.76.
19. База даних дослідження «Громадська думка в Україні-2007» Інституту соціології НАН України, Центру соціальних та політичних досліджень «СОЦІС».
20. Костенко Н. Публичные императивы медиа: время выборов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. - № 3. – С.220.
21. Якименко Ю. Вказ.публікація...
22. Якименко Ю. Вказ.публікація...; Ляшенко О. Перспективи розвитку партійної системи України у контексті дострокових парламентських виборів. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rb.com.ua/ukr/politics/analytics/2007/439.html>
23. Докладніше про це див.: Україна модерна. Спеціальний випуск. Соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007.
24. Зеленько Г. Прогностичний ефект нового виборчого законодавства в Україні // Віче. – 2004. - №11. – С. 16-21.
25. Там само.
26. Міністерство Юстиції України. Довідкова інформація. Реєстрація політичних партій. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/11728>.